

Obljetnica

Vjenceslav ČIŽEK, Bokeljski Job ili Hrvatsku Mandela u književnosti

U povodu 90. godine rođenja Vjenceslava Čižeka, (Đenovići, Boka Kotorska, 28. veljače 1929. – Dormund, Njemačka, 25. studenog 2000.) jedinoga hrvatskog književnika i filozofa koji se jugoslavenskom komunizmu, Jugoslaviji kao državi i Titu osobno - aforizmima, satirama i političkim oglecima - suprotstavio i u samoj toj Jugoslaviji, gdje je na dva suđenja, u Beogradu i u Sarajevu osuđen na ukupno 17 godina robije; za to vrijeme nije ni mogao ni smio ništa pisati. U zatvoru, pomiješan s najgorim kriminalcima, oslijepio je!

Nakon izdržanog prvog zatvora, u Sarajevu je završio studij filozofije. Specijalizirao je marksizam (da ga detaljno upozna!) te ga je kasnije u esejima znanstveno iznimno argumentirano pobijao. Prebjegao 1971. u Njemačku gdje je pisao u glasilima Hrvatske republikanske strane i drugim, protiv Tita kao diktatora, Jugoslavije kao komunističke diktature i samoupravljanja kao neodrživog. Udba ga 1977. kidnapira, tajno vraća u zemlju, gdje mu se 1978. drugi puta sudi. Stoga je zavrijedio da ga zovu „Bokeljski Job“ i „Hrvatski Mandela“. Bio je iznimno neustrašiv, pionir borbe za demokraciju, ne samo u Hrvatskoj, u zagovoru Amnesti International i svjetske književničke organizacije PEN. U Jugoslaviji, pa i danas u Hrvatsko, uglavnom anonimn i zapostavljen, (ni riječi, nigdje u medijima, kada je 2000. pokopan u Sinju), u Europi i u Svijetu svojevremeno je bio vrlo poznat kao „zatočenik savjesti“.

Osim ogleca, članaka, kolažnih karikatura i satira, aforizama, anegdota itd., koje je, pod svojim imenom i brojnim pseudonimima objavljivao po emigrantskom tisku, Čižek je ukupno, između 1991. i 2001. objavio šest knjiga, dvadeset i dva članka i ogleca te je zabilježeno devet u tisku objavljenih razgovora s njim. Tri knjige su pjesničke, s time da *Bosonoga prašina* donosi zapravo izabrane pjesme iz prve knjige *Krvopisi predsvanuća* (Buenos Aires, 1989.), a ostalo su satire, zapisi iz tamnice i politički ogleci.

Usuprot uvrštavanju njegovih pjesama u neke antologije hrvatskoga pjesništva (Skupljena baština), Vjenceslav Čižek ni u hrvatskoj književnosti ni u političkoj esejistici još nije ni približno odgovarajuće vrednovan. U sadašnjoj književnoj javnosti – ne postoji. Ukupno gledano - ostao je minoran i marginalan pjesnik, ali i neodkriveni vrhunski oglec koji iznimno utemeljeni pobija marksizam, komunizam, samoupravljanje... te nadahnut i odličan satirik.

* * *

Pjesme piše u razdoblju od pedeset godina, budući da su prve objavljene one nastale upravo u Cetinju 1950., a zadnje 1999. u Njemačkoj. Međutim, sveukupni mu je pjesnički opus ipak malen, svega stotinu i dvadesetak naslova. Za dugih zatvorskih godina ni retka nije bio u prigodi napisati, ranije je u nemogućnosti objavljivati, a kasnije slijep - tako da to bitno utječe na malobrojnost njegovih radova. Njegovo je književno djelo, osim pjesničkoga, većim satiričko i ogledničko, na razmeđu književnosti, politike i filozofije, te publicističko.

Pjesništvo mu je stilski vrlo raznorodno, od slobodna stiha pejsažne lirike iz polovice prošloga stoljeća do misaonih i nostalgičnih sastavaka djelomično vezana stiha, pisanih u Dortmundu potkraj života, a i vrijednosno je posve neujednačeno. Pjesme su mu vrlo često maleni, sažeti i hermetični zapisi, zatim satirični stihovi, a rjeđe u prozi. No, upravo je u pjesmama u prozi, i estetski i gnoseološki, ostvario najvrjedniji dio svojega stvaralaštva.

Na ovome mjestu izuzimam samo one naslove koji se odnose na Boku, a toga je zapravo malo, ali – to je najbolje što je napisao.

Čížek, međutim, Boku u djetinjstvu, zavičajne Đenoviće, Kumbor i Herceg Novi, doživljava samo kao mjesto stanovanja: roditelji siromaškog radničkog djeteta tamo imaju stan u kojemu se samo "jede i prespava", televizora još nema, a pravi okoliš za svoj duh dječaćić nalazi kod djeda u Konavlima, o kojima piše nadahnuto i zaneseno. Taj konavoski ruralni okoliš, djedovo ognjište te konavoski krajolik, inspiriraju ga za vrlo cjelovit ciklus kratkih pjesama, gotovo haikua, *Konavoski spomenak*. Napisan je u emigraciji, u Njemačkoj, nakon 1972., dakle za prve emigracije (1972.- 1977., druga je od 1988. do smrti 2000.), mnogo godina kasnije. U ranom razdoblju, onom cetinjskom, u pejzažnim sastavcima, da se odnose na Boku razaznajemo tek prema nekim riječima ili sintagmama: "ribari", "luka", "jedra" "miris pržene ribe" i slično.

Boki se, u stihovima potkraj života, vraća stanovito motivski, najizrazitije u pjesmi *Bokeljskoj mimozi*, napisanoj u Dortmundu ("10. studenog 1998."), kojoj se nostalgično obraća izravno: "Nećemo se više nikad ljupko pogledati/ Rekla si mi da ćeš svagda mrazu prkositi/ kad me ne bude na ovome svijetu. Tako smo slični, hrabriji od zbilje,/ zlatice moja premaljetna."

Doista, Čížek jest bio hrabriji od zbilje, znao je i sam da je tako.

Najkreativnije, najcjelovitije i najbolje Čížek se Boki vraća vjerojatno za svoga kratkoga srednjoškolsko-profesorskog boravka u Kotoru, ali ni mjesto ni godinu nastanka ciklusa *Bokeljska svitanja* nigdje ne navodi.

Taj kratki ciklus, samo sedam naslova, potvrđuje ga međutim kao izvrsna pjesnika, jedinstvena senzibiliteta upravo za bokeljske posebnosti. Četiri su pjesme u prozi ("Kiša", "Nebo", "Međe" i "Kotor", a tri su stihovi ("Kad ne umrem", "Mimoza" i "Katica", to je ime njegove majke).

Mislim da nitko kao Čížek nije tako dojmljivo osjetio i predstavio atmosferu kiše u Boki: "Jer kiša u Boki ne pada, nego silazi s nebesa". Jednako posebno pjeva i o nebu koje je "razapeto između brda", i o međama ("bez međa ni zemlja ne bi imala u što stati"), ali za ovu prigodu predstavimo pjesmu *Kotor* koju zavređuje svaka ozbiljna antologija hrvatske pjesme u prozi.

Kotor

Od kamena, u kamenu, pod kamenom,

S dvije strane ograđuju ga vode podlokače, a s treće slana.

Četvrta mu priljubljena uz stopalo Lovćena. Niotkud ga ne možeš vidjeti. Ugledaš ga kad i on tebe.

Sićušan sivac golub u tijesnome gnijezdu stariji je od pamćenja najstarijeg ljetopisa.

Sazdan od goleme sumnje u vanjski svijet. Sunce ga samo ovlaš ogrijeva.

Usred zime, kad se glavna gradska vrata pritvore, prometne se u prostranu prohladnu kuću s mnogo starije čeljadi. Vrijeme se uspori, a obdanica toliko skрати da se i ure s gradskog tornja s nevjericom oglašavaju.

Putniku namjerniku tada se učini da je dospio na kraj svijeta.

Kao što i jest.

Premda puni estetski prihvata ove pjesme može imati samo onaj koji je prezimio u Kotoru ili makar u kojem drugom dalmatinskom ili primorskom gradiću pod brdom, a uz more, pjesma je ipak jedinstvene slikovitosti i spoznaje. Uočimo li završne sintagme, "na kraj svijeta" i "kao što i jest", njezine su aluzivnosti višestruke. Pjesma je pravi pjesnički biser, uz tek još ponekoga u opusu...

Iako, žalibože, općenito gledano, ipak *poeta minor*, ovom i još ponekom pjesmom (iz toga ciklusa), Vjenceslav Čižek svejedno može stati uz one najveće.

. Kao pjesnik, Čižek je suptilan, profinjen lirik, inovator u jeziku ("krvopisi", "okomitovodoravno", "svjetlokiril", "ukolačeno", "svjetlarina", "lunarina" "krvarina" itd.) te svjedok svoje nesretne sudbine u zeničkim kazamatima, ali i duhovna gromada koju nikada i nitko nije uspio poljuljati.

Pjesničko djelo, dakle, sačuvano je u tri zbirke. Uz izdvojeno, kao osobito vrijedno, valja uočiti lirske sažetke "Konavoskoga spomenka", kao i one iz "Daljine bliskog", te poneke rane i kasne verse iz posljednje knjige "Sok od kiše", a posebno nekoliko pjesama koje su nastale (ne i napisane!) u zatvoru u Zenici. (Strašno je to, nepodnošljivo strašno – pjesniku zabraniti da piše, da gotovo desetljeće i pol ne smije - nema ni čime ni na čemu ni gdje - išta zabilježiti, da pamti stihove i na taj ih način, u sjećanju – "iznosi" iz zatvora, godinama kasnije, tek kada je pušten iz tamnice! Da medicinski i higijenski zapušten oslijepi u prljavštini među najgorim kriminalcima, mahom ubojicama. Da je preživio samo tu strahotu, koja je svakako teško naškodila njegovu pjesništvu i nepopravljivo ga oštetila – bio bi "hrabriji od zbilje", ali on je preživio mnogo teža ponižavanja, koja je

uspio ne doživljavati tako, nego kao čast: "kad vas žele poniziti, zdrobiti, uništiti, a vi stojite smireno i samouvjereno. To je doista čast" – vidi uvodni citat!). Međutim, njegove iznimno teške životne nevolje utjecale su na to da Čížek nije bio u tijeku estetskih mijena i zahtijeva vremena, da je ostao postrance od poetičkih matica pa je tako i njegovo pjesničko djelo, na žalost, ostalo marginalno. I u vlastitu opusu i inače. Što, naravno, ne umanjuje visoku estetsku vrijednost pojedinih uradaka.

Likovno djelo Vjenceslava Čížeka, sastoji se od ponešto crteža i slika te skulptura koje su njegovom rukom obrađeni prirodni drveni artefakti. Zora Trek Čížek, pišući kratko o Čížekovoj duhovnoj ostavštini u knjizi "Sok od kiše" svjedoči da od njegovih likovnih djela posjeduje samo "original" slike na naslovnici te knjige, i da skulpture "obično predočavaju tajnovitu i mračnu stranu čovjekova življenja". Originali slika i skulptura nalaze se na "meni poznatim i nepoznatim mjestima koja su mi nedostupna"), zapisuje gospođa Trek Čížek, što hoće reći da ona za neka djela zna gdje su, iako su njoj nedostupna. No, stanovito likovnim radovima treba smatrati i kolaže koje je radio pomoću tuđih karikatura i fotografija u emigraciji (onoj prvoj, od 1972.), u svrhu političkoga djelovanja protiv diktature u komunističkoj Jugoslaviji, sve do Udbine otmice (11. 11. 1977.) Nakon toga, u zeničkom zvjerinjaku, ni likovna ni pjesnička djelatnost nije više bila moguća. Pjesnička se obnovila potkraj života, ali likovna ne; slijep je!

No, u zaključku ostaje nepobitno da su mu komunistički kazamati bitno onemogućili i pjesničko i likovno umjetničko stvaralaštvo te da su i s te strane - uništavajući mu mogućnost kreacije - sustavno uništavali njegov život, samo stoga jer nije bio politički istomišljenik vladajućih, a nije htio pretvarati se da jest.

Ogledničko djelo Vjenceslava Čížeka osakaćeno je jednakim razlozima; dok je bio u Jugoslaviji, bilo kakvi članci protiv nje i protiv Tita – nemogući su. I sam kaže da nikada ne bi bio dobrovoljno otišao u političko izgnanstvo niti zatražio azil da je u Domovini mogao slobodno oporbeno djelovati. "Rušenje Jugoslavije, a oslobađanje Hrvatske ne može biti socijalno-revolucionarni, nego političko revolucionarni-čin." To je on napisao još 1973., kada u tom smislu rijetko tko usuđivao i misliti...

Ovo nije mjesto za to, niti mi je namjera ovdje analizirati njegove političke eseje, samo ukazati na njih te pripomenuti da sav njegov oglednički opus – kako ga ja čitam i razumijevam - ima tri bitne sastojnice: čisto *filozofsku*, gnoseološku, dakle spoznajnu misao o čovjeku, zatim *političku* – usmjerenu prema demokraciji s jedne, a prema pravu hrvatskoga naroda da stvara hrvatsku samostalnu državu s druge strane te konačno *etičku* sastojnicu, gdje je sve usmjereno slobodi i pojedinca i naroda, kao i istini. Istina ga posebno zaokuplja, ali ne u spoznajnom smislu, spekulativno "što je istina"; on pouzdano zna što je: to je, za Čížeka, "sloboda čovjeka i naroda, svakoga čovjeka i svakoga naroda", čemu se suprostavila prije svega njegova spoznaja da je "komunizam, ili 'socijalizam', kako je dosad vidljivo, nezamisliv bez diktature....". Borba za tu istinu označava i njegovo ogledničko djelo i sav njegov životni put. Konkretna borba i strategija te borbe hrvatskoga naroda za svoju slobodu i vlastitu državu - nikada nije isključena, dapače! To mu je temeljni cilj.

Malobrojni politički eseji nalaze se u knjizi *Borba za istinu, Hrvatska republikanska zajednica*, Zagreb, 2001. (Domovina i tuđina, Domovina i sloboda, Državni ateizam, Političke ustanove u komunističkom političkom „sustavu“, Fenomen političkog otuđivanja u uvjetima komunističke diktature)

Satiričko djelo Vjenceslava Čičeka zapravo je konkretiziranje onoga što tumači u svojim esejima. Sav njegov satirički rad – od one prve ovdje navedene rugalice narodu sa samo jednom glavom, odnosno posprdnice Titu, pa do likovnih kolaža, osmišljen je također "borbom za istinu" upravo u tom smislu da se "samoupravni socijalizam" raskrinka kao diktatura i totalitarizam. Njegov "Jugo - ustav" posvećen je "najvećem državnom cirkusu na svijetu" (Jugoslaviji) i parodija je stvarnoga tadašnjega ustava. Na istom su pravcu i "Samoupravljačka gramatika s rječnikom" te "Narodni narod". Posvuda je i žestok i uvjerljiv. Evo, za ilustraciju, dva primjera tih satiričnih pjesmica, uvijek kratkih – od četiri do desetak stihova, rimovanih,.: *Narodni izbori*// Razdragani svijet hrli,/ vatrogasna klapa svira,/ jugo-glasač čili, vrli,/ od jednoga - jednog bira", ili "Narodno sveučilište// Učimo se, mučimo se,/ kako bismo znanje stekli / da najveće od svih znanja/ *Slažemo se* – bumo rekli." "Jugobećarac" . Tu su, osim stihova, još i proglašeni i politički kolaži. Osobito je ubojiti kolažiranjem novinskih naslova ili karikatura iz jugo-tiska, najčešće onih iz *Vjesnika* koje crta Oto Reisinger, davajući im nove potpise i nova, satirična značenja. U svemu tome Čiček je svoje umjetničke sposobnosti, i pjesničke i likovne, pisanjem ili kolažiranjem karikatura također stavljao na raspolaganje svojoj borbi "za istinu" te za slobodu naroda kojemu pripada.

Memoaristika ("Među nakotom zloduha" i "Moje tamnovanje" još je jedna sastojnica sveukupna njegova djela, danas moguće s čitateljske znatiželje (receptijski) i najzanimljivija. Naime, njegov životni put i njegova sudbina nerazdvojni su od onoga što je i kako je pisao. On o svojem robovanju, međutim, rijetko svjedoči deskribirajući ili narativno. Tek navodi poneke situacije, zapravo manjkavo, gledamo li s pripovijedalačkoga motrišta. No, on je prema svojoj vokaciji filozof, satirik i pjesnik, ne i pripovjedač, a osobito je nesklon bilo čemu što u njegovu pogledu nije istina ili što se ne može dokazati.